

**Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка**

Аліксійчук О.С., Чабан-Чайка С.В.

**КОЛЕТИВНЕ МУЗИКУВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У
ОРКЕСТРІ ДИТЯЧИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ
НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА**

навчально-методичний посібник

Кам'янець-Подільський

2022

УДК: 373.3.091.312:78(075.8)

ББК: 74.100+85.31я73

А-50, Ч-15

Рекомендовано до друку науково-методичною радою педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 8, від 29 серпня 2022 р.)

Автори-укладачі:

Аліксійчук Олена Станіславівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри музичного мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Чабан-Чайка Світлана Володимирівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри музичного мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рецензенти:

Мартитнюк А.К., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання ДВНЗ Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Поповська О.А., кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Борисова Т.В., кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри музичного мистецтва Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Аліксійчук О.С.

А-50, Ч-15 Використання ігрових технологій на уроці музичного мистецтва у загальноосвітній школі: навчально-методичний посібник / О.С. Аліксійчук, С.В. Чабан-Чайка. Кам'янець-Подільський: Видавець ...2022. ... с.

Навчально-методичний посібник присвячений науково-методичним підходам формування навичок колективного музикування учнів початкової школи на уроках музичного мистецтва у закладах загальної середньої освіти у оркестрі дитячих музичних інструментів.

Посібник адресовано учителям художньо-естетичного циклу закладів загальної середньої освіти, а також викладачам та студентам педагогічних факультетів вищих навчальних закладів.

УДК: 373.3.091.312:78(075.8)

ББК: 74.100+85.31я73

А-50

Ч-15

ЗМІСТ

Вступ

1. Шляхи оптимізації формування навичок колективного музикування учнів початкової школи у оркестрі дитячих музичних інструментів.
 2. Дидактичні ігри з використанням елементарних музичних інструментів.
 3. Орієнтовний репертуар для оркестру дитячих музичних інструментів.
- Список рекомендованої літератури.

ВСТУП

У сучасних умовах, коли зростають вимоги до естетичного виховання дітей, особлива увага приділяється навчанню гри на дитячих музичних інструментах у закладах загальної середньої освіти. Залучаючи дітей до колективного музикування в оркестрі дитячих музичних інструментів педагог вводить учнів у сферу мистецтва, заохочуючи до творчої та самостійної виконавської діяльності. Музичне виховання учнів молодших класів є найдоцільнішим спрямуванням на розвиток духовного світу кожної дитини і пов'язується з їхнім загальним розвитком та здійснюється у контексті загальної проблеми становлення цілісної особистості.

Навчання гри на дитячих музичних інструментах і музичних іграшках у закладах загальної середньої освіти в умовах національно-духовного відродження має непересічне значення, де з перших уроків необхідно формувати музично-ритмічні навички і розвивати творчі здібності дітей. Колективні та індивідуальні музично-ритмічні вправи, участь у дитячому оркестрі елементарних музичних інструментів сприяють широкому залученню учнів до самостійних занять музикою. Це питання досить актуальне для подальшого розвитку музичних здібностей дітей, спонукатиме їх до продовження навчання в музичних школах і студіях, та здобуття професійної музичної освіти у майбутньому.

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КОЛЕКТИВНОГО МУЗИКУВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ОРКЕСТРІ ДИТЯЧИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Перед педагогом реаліями сучасної освіти висувається завдання *оптимізації* процесу навчання. Це передбачає досягнення його максимальної ефективності за допомогою підбору та використання сучасних форм, методів, принципів навчання для забезпечення міцного та усвідомленого засвоєння навчального матеріалу в мінімальний час, враховуючи вікові та психічні особливості розвитку учнів.

Музиканти-педагоги Ж. Борисевич, С. Бублеї, Н. Ветлугіна, І. Гадалова, Л. Дмитрієва, Г. Дюміна, Р. Зинич, М. Кочарян, В. Кукловська, К. Орф, Е. Печерська, І. Рудченко, Н. Черноіваненко, С. Шоломович присвячували свої наукові розвідки методичним аспектам впровадження колективного музикування на дитячих музичних інструментах в освітньо-виховний процес закладів загальної середньої освіти.

Видатний музикант-педагог К. Орф вважав елементарну музику та елементарний інструментарій одними з головних засобів естетичного виховання учнів початкової школи. Він зазначав, що елементарне музикування має бути основоположним, а не додатковим. Він впроваджував колективне музикування для активізації музично-творчої діяльності дітей, спонукаючи їх до імпровізації та створення власних музичних композицій. К. Орф розробив свою музично-педагогічну систему та видав методичний посібник під назвою «Шульверк». Це досить об'ємне п'ятитомне видання у якому розміщено найпростіші партитури для гри на дитячих музичних інструментах, вправи для дикції та декламації, ритмічні вправи, театралізовані сценки тощо [5].

К. Орф надавав великого значення розвитку музично-ритмічного чуття у дітей. Він зазначав, що цьому не можна навчити. Чуття ритму потрібно «розв'язати», звільнити. Він пропонував у процес музичного розвитку

дитини вводити елементарну імпровізацію рухів. К. Орф розвиток чуття ритму називав живою силою, біологічними особливостями організму. Процес «розв'язання ритму» він радив починати з плескання долонь, притупування ніг, клацання пальців, а згодом долучати елементарні музичні інструменти барабани, брязкальця, тріскачки, які можна вважати найдавнішими музичними інструментами людства, що супроводжували стародавні танці та містерії. Метою музичного виховання К. Орф вважав не тільки розвиток музичних здібностей та таланту дітей, а й різнобічне формування їх особистості. Основним завданням елементарного музикування К. Орф визначав оптимізацію та розвиток творчої фантазії учнів, навчання імпровізації, створення власного творчого продукту у процесі індивідуального музикування, а також формування навичок колективного музикування [5].

Репертуарним базисом праці К. Орфа «Шульверк» є фольклорні джерела, ці твори органічно і природньо стимулюють розвиток творчої ініціативи учнів. Він радив синтезувати музику, жести, танець, слово, пантоміміку. К. Орф рекомендував супроводжувати різні види музичної діяльності на уроці музичним інструментальним супроводом у виконанні самих учнів. Він вказував, що залучати дітей до гри на шумових і ударних інструментах з метою музично-ритмічного виховання потрібно вже з раннього віку.

Видатний музикант-педагог, класик українського музичного мистецтва М. Лисенко одним з перших запровадив національні інструменти в систему музичної професійної освіти.

В. Сухомлинський надавав великого значення інструментальному музикуванню у вихованні дітей та юнацтва, зокрема, навчав дітей гри на сопілці. Він не тільки впроваджував в школі гру на народних інструментах, але й залучав дітей до самостійного їх виготовлення. За його словами така діяльність розвиває творчий потенціал, мислення, фантазію, практичну активність, конструктивні здібності [7].

Т. Тютюнникова продовжила впровадження ідей К. Орфа у освітній процес. Вона розробила програму елементарного музикування за його системою. Дана програма заснована на засадах музично-ігрового спілкування. Програма включає рухи, ритмізовані жести, мелодекламацію або спів у супроводі дитячих музичних інструментів.

Гра на дитячих музичних інструментах учнів молодшого шкільного віку є першим кроком до колективного інструментального музикування. Під терміном *«колективне інструментальне музикування»* можна вважати *оркестрову музично-виконавську діяльність, яка розвиває музичні здібності учнів початкової школи, сприяє набуттю ними виконавських умінь та навичок, задовольняє їх музичні інтереси, естетичні потреби, розкриває творчий потенціал.*

Варто наголосити, що всі музиканти-педагоги вважали, що за допомогою колективного музикування на елементарних музичних інструментах у дітей молодшого шкільного віку активізується процес розвитку творчих здібностей. Саме розвиток творчих здібностей особистості є одним з головних завдань сучасної школи. Це сприяє інтелектуальному розвитку, креативності мислення, духовному становленню особистості молодших школярів. Нова українська школа спрямовує освітній процес на розкриття та активізацію творчого потенціалу учнів молодшого шкільного віку, формування у них емоційної культури та естетичних поглядів [3].

Гра на дитячих музичних інструментах доповнює структуру музично-естетичного виховання дитини за допомогою наступних складових:

- естетична інформація про звукові властивості кожного інструмента як джерела нового, цікавого переживання;
- формування навичок гри на елементарних музичних інструментах;
- формування емоційної культури у процесі колективного музикування;
- формування інтересу до інструментально-виконавської діяльності;
- розвиток пізнавальних інтересів, зокрема інтересу до імпровізації;
- розвиток музичних здібностей тощо.

Опанувати гру на дитячих музичних інструментах варто розпочинати з ознайомленням з дитячими інструментами. Наступний етап – оволодіння основними прийомами звуковидобування. В процесі колективного музикування паралельно відбувається опанування знань щодо засобів музичної виразності.

Розвиток навичок колективного виконавства сприяє: розвитку в учнів здатності відчувати і передавати характер мелодії; здатності виразного виконання музичних творів; формуванню творчих виконавських здібностей дітей в процесі самостійного музикування; музично-естетичному вихованню особистості молодших школярів тощо.

На початковому етапі навчання методичні прийоми варто спрямовувати на формування інтересу учнів до нового для них виду діяльності. Тембр звучання кожного музичного інструмента варто порівнювати з явищами природи, навколишнього світу: голосами птахів, звуками природи, тварин, мовою людини тощо. Наприклад, спів птахів можна відтворити на цитрі, бандурі, зозулиці; краплини дощу – на металофоні, трикутнику; удари грому – на ударних інструментах тощо.

Розучування п'єс на дитячих музичних інструментах доцільно проводити за трьома етапами.

1. *Формування емоційної чутливості в процесі сприйняття змісту музичних творів.* Це знайомство з твором. Привертається увага до звучання твору на фортепіано. Бесіда з дітьми про даний твір. Учням можна задати запитання: які почуття викликає даний твір, що головне у цьому творі, як би ви назвали цей твір, які інструменти краще зможуть відтворити характер мелодії.

2. *Поглиблене вивчення творів.* Розбір партій, робота над текстом, над методами звуковидобування; проведення репетиційної роботи.

3. *Формування моральної свідомості моральної основи поведінки.* За допомогою колективного музикування розвивати у дітей почуття товаришкості, навчати усвідомлювати свою роль у оркестрі, вмінати

характеризувати героїв та явища, які відображаються у музичних творах. Спонукаючи учнів до проявлення пережитих почуттів, усвідомлених морально-естетичних уявлень в музично-творчій діяльності, яка проводиться у імпровізаційній формі.

Варто зазначити, що на сьогоднішній час є достатня кількість репертуарних посібників, але педагогу все ж таки варто проявляти свою творчість у самостійному оркеструванні творів для свого колективу.

В репертуар оркестру дитячих музичних інструментів бажано залучати більше зразків української народної музики. Наприклад: «Ой за гаєм, гаєм» (українська народна пісня), «Гарбуз, мамцю, качається» (подільська народна пісня), «Ходить гарбуз по городу» (українська народна пісня), «Посаджу я грушечку» (подільська народна пісня), «Іде, іде дід» (українська дитяча пісенька), «Подоряночка» (українська народна пісня), «Вийди, вийди, сонечко» (веснянка), «А вже весна» (веснянка), «Ой, гоп, гопака» (подільський танець) тощо. Репертуар необхідно поступово ускладнювати для розвитку музичної пам'яті, слуху, естетичного смаку тощо.

Роботу з дитячим оркестровим колективом можна умовно розділити на декілька етапів.

На першому етапі елементарне колективне музикування базується на програмній музиці з метою формування у дітей виконавських навичок на основі передачі ритмічних рисунків.

На другому етапі в програму включаються складніші за будовою твори, оскільки діти вже оволодівають певними навичками звуковидобування. З'являється можливість для самостійних творчих спроб. Діти самостійно можуть, використовуючи музичні інструменти, відтворювати у грі природні явища, знайомі інтонаційні ритмічні рисунки тощо.

На третьому етапі відбувається розвиток і вдосконалення ансамблевого виконавства. Діти опановують прийоми гри на мелодичних

інструментах, мають можливість проявити свої здібності, виступаючи у ролі акомпаніатора, композитора, диригента тощо.

Альсіра Легаті де Арисменді розробила рекомендації щодо використання музично-ритмічних інструментів:

- перш ніж вчити учнів грі на з музичних інструментах, слід пройти етап навчання співу. Варто починати з простих, відомих дітям пісень;
- враховуючи досягнуті успіхи необхідно переходити до роботи над чуттям ритму. Потрібно навчити дітей виділяти ритм. Наприклад, проспівати мотив пісні без слів за допомогою складів;
- ритмічне плескання; відтворення ритму педагогом, за допомогою тільки плескання, не інтонуючи її;
- виконання твору на музичних інструментах;
- запропонувати дітям вивчені ними пісні визначати за ритмом, який відтворюється по різному (наприклад: гра на музичних інструментах, , притупування, плескання тощо).

Ритм відтворювати краще за допомогою дитячих музичних інструментів, які мають м'яке різнотемброве звучання (бубнах, трикутниках, дзвіночках). Гру на музичному інструменті варто супроводжувати плесканням. До роботи включати чергування інструментів з різним тембром.

Комбінування музичних інструментів збагачує музичний досвід учнів. Наприклад, можна декілька кожну фразу виконувати на різних інструментах. А приспів – на всіх інструментах.

Складним завданням є навчити дітей розрізняти співвідношення долей (тривалості звуків) у такті. До вирішення цього завдання, потрібно переходити після того, як діти засвоїли прості рухи в такт. Для даної роботи можна використовувати брязкальця, маракаси, дзвіночки, трикутники.

На початковому етапі диференціації сприйняття долей, впізнавання і визначення для їх подальшого відтворення на музичних інструментах, варто впроваджувати використання рухів. Наприклад, одні діти здійснюють рухи, а інші створюють інструментальний супровід.

Для розвитку у дітей емоційності та ритмічного відчуття, Карл Орф також рекомендував використовувати ударні інструменти. Коли учень виконує мелодію на одному звуці, він повинен точно відтворювати ритмічний малюнок. Для цього, потрібно опиратись на ритм віршів, наспівуючи мелодію зі словами. Для кращого засвоєння ритмічного малюноку мелодії, потрібно використовуючи зображення на фланелеграфі, або інтерактивній дошці. Дітям потрібно пояснювати, якщо мелодія виконується на ксилофоні чи металофоні, то при грі довгих тривалостей, молоточок повинен підстрибувати вище, а коли виконуються короткі – нижче. Тобто провести асоціації відповідності руху та ритму музики. Таким чином відбуватиметься формування відчуття ритму під час гри на дитячих музичних інструментах.

Спочатку дітям варто пропонувати ритмічні малюнки, які базуються на чергуванні однакових тривалостей: восьмих, четвертих у дво чи чотирьохдольному розмірі. Музичний матеріал повинен поступово ускладнюватись. Потім необхідно включати складніші ритмічні структури: синкопований або пунктирний ритм. Далі включати завдання на відтворення різних ритмічних структур у вибраних музичних творах.

Спочатку використовується ігрове чотиририччя на одному звуці. Можна створити ритмічні ансамблі з дерев'яних ударних інструментів: кастаньєт, дерев'яних ложок; металевих: трикутника, тарілок, дзвіночків, румби, бубна. Отже, гра на ударних музичних інструментах може супроводжувати гру педагога на баяні, фортепіано, акордеоні. Дітям потрібно наголосити на тому, щоб акомпанемент не заглушав спів, чи інструментальну мелодію [5].

Опановуючи гру на різноманітних ударних інструментах, чи граючи лише одну ноту на інших звуковисотних інструментах, учні засвоюють ритмічні закономірності, особливості динаміки, набувають навчок колективного музикування.

Кожен педагог повинен враховувати складність та масштабність використання дитячих музичних інструментів відповідно до конкретних освітніх умов, з врахуванням досвіду дітей та власних професійних можливостей.

Важливим завданням є – навчити учнів визначати та виконувати певні ритмічні та метричні співвідношення. Це сприятиме формуванню осмисленого сприймання музики, а в майбутньому до розвитку вищих процесів мислення. Колективне музикування на дитячих музичних інструментах допомагає сформувати у дітей навички цілісного сприйняття музики.

Для якісного виконання твору у оркестрі дитячих музичних інструментів педагогу необхідно домогтись правильного та чіткого виконання своєї партії кожним учнем. Це у подальшому полегшить її участь в колективному оркестровому виконавстві.

Під час написання партитури, педагогу потрібно звертати увагу на: жанрові особливості, характер твору, його структуру, динамічні зміни. Необхідно стежити за тим, щоб гра на шумових інструментах непереважала над мелодією. На репетиції учням потрібно постійно нагадувати, щоб вони прислухалися до музики, грали виразно, відповідно до характеру твору, прислухались до звучання цілого оркестру, головної мелодії тощо.

У процесі гри на дитячих музичних інструментах учні не тільки оволодівають прийомами колективного музикування, вони навчаються найпростішим елементам графічного запису, що дає можливість для самостійних творчих дій як у виконавській діяльності, так і в графічному моделюванні ритмічного та мелодичного рисунків. Гра на дитячих музичних інструментах допомагає учням початкової школи розширити сферу музичної діяльності, проявити свою творчу активність, розвинути музичні здібності.

Важлива роль у розвитку виконавських здібностей дітей належить творчій особистості вчителя. Педагог не лише навчає учнів, але виступає у ролі митця, майстра, що передає дітям, способи дій та доносить естетично-

образний зміст музичних образів. Такий тонкий механізм дії в основі є емпатійним, адже педагог стає своєрідним транслятором морально-естетичних якостей, які повинні передатись учням.

В основі кожного виду дитячої музичної діяльності лежить інтерес школярів до тих чи інших мистецьких явищ, що виявляється у дітей в процесі музичного виховання. Заінтересованість учнів початкової школи щодо гри на дитячих музичних інструментах містить наступні компоненти:

- інформація про звукові властивості кожного інструмента як джерела нового, цікавого естетичного переживання;
- активні дії, спрямовані на засвоєння навичок гри на дитячих музичних інструментах;
- емоційність переживань від самого процесу виконавства;
- виникнення асоціацій, що сприяють активізації музично-пізнавальних інтересів молодших школярів.

Інтерес до колективного музикування, який формується у молодших школярів на уроках музичного мистецтва реалізується у різних формах позакласного музичного виховання учнів, зокрема у інструментальних та вокально-інструментальних гуртках, які сприяють гармонійному розвитку дитини. До участі в цих формах позакласної роботи залучаються здебільшого діти з розвиненим слухом та певними музичними даними. Але, на нашу думку, роботу можна побудувати так, щоб всі бажаючі навчались в позакласних музичних гуртках, зокрема інструментальних.

Гра на дитячих музичних інструментах є однією з найдоступніших форм музичної діяльності дітей молодшого шкільного віку. У них розвивається почуття ритму, ладу, тембровий та гармонічний слух, учні швидше засвоюють музичну грамоту, краще сприймають образний зміст творів, що в свою чергу сприяє їх загальному музично-естетичному розвитку. Даний вид діяльності є особливо актуальним у роботі з дітьми, які нечисто інтонують. У таких учнів з часом зникає зневіра у своїй спроможності займатися музикою.

У складі дитячого оркестру можна використовувати різноманітні інструменти (мелодичні, ударні, шумові): бандура, металофон, ксилофон, цитра, сопілка, барабан, бубон, трикутник, кастаньети, тріскачки, маракаси тощо. Вони прості і діти легко навчаються грі на них. У процесі роботи склад ансамблю чи дитячого оркестру можна змінювали в залежності від вибраного твору, підготовки, можливостей дітей, а також від кількості та наявності інструментів у школі.

Приймаючи учнів до вокально-інструментального чи інструментального колективів, варто перевірити музичні здібності учнів, зокрема: якість та особливості голосу, музичний слух, пам'ять, почуття ритму тощо. Діти з кращими музичними даними можуть входити до складу вокально-інструментальної групи; діти, які неточно інтонують – до інструментальної. Такий розподіл учнів можна вважати тимчасовим. Згодом учні можуть мінятися місцями для освоєння різних видів музичної діяльності. Організація навчання пов'язана також з віковим рівнем дітей. Першокласників варто виділити у самостійну групу. Основне її завдання – чистий унісон для голосів та інструментів. Метою роботи ансамблю учнів другого та третього класів може бути двоголосий спів та музикування на різноманітних дитячих інструментах.

Гурток може працювати за визначеним розкладом двічі на тиждень, кожній групі (10-15 учнів) відводяться певні академічні години. Зведені репетиції починають після того, як діти вивчать твір, тобто одна з двох репетицій стає зведеною. Кожна репетиція повинна мати конкретну, точно визначену мету, яка впливає з навчального плану гуртка.

Оркестр дитячих музичних інструментів досить органічно може поєднуватись з позакласною музично-естетичною роботою у закладах загальної середньої освіти, яка охоплює багато різноманітних форм та напрямів, а саме: форми – індивідуальні, групові; напрями – музичні, літературні, інструментальні, хорові, театральні, ігрові, тощо. Наприклад, організаційними формами проведення позакласних заходів можуть бути:

відвідування концертних залів, музичних лекторіїв, музичних віталень та абонементів, організація та проведення мистецьких проєктів тощо.

Позакласна робота є складовою частиною навчально-виховного процесу в школі, однією з форм організації вільного часу учнів, яка реалізується на добровільних засадах, з обов'язковим урахуванням інтересів всіх її учасників.

Оркестр дитячих музичних інструментів може використовуватись майже у всіх формах позаурочної виховної роботи закладів загальної середньої освіти (зокрема, у діяльності музичних абонементів та віталень).

Музичний абонемент успішно поєднує дві важливі функції:

- дає можливість ще зовсім юним музикантам проявити себе у ролі артистів-виконавців у концертному залі школи;
- формує у дітей інтерес до музичного мистецтва, готує їх до пізнання мистецтва з дитячих років, задовольняючи духовні та естетичні потреби.

Наприклад, оркестр дитячих музичних інструментів можна включати до програм концертів музичного абонементу, присвячених жанрам народного мистецтва (колисковим, колядкам, щедрівкам, веснянкам, гаївкам тощо). Такі концерти сприяють всебічному і гармонійному розвитку особистості, збагачують морально-естетичний світ учнів, сприяють формуванню активної життєвої позиції.

Особлива увага приділяється професійному зростанню юних виконавців, об'єднанню їх в єдиний творчий колектив. Діти, педагоги та батьки можуть брати участь у подібній діяльності. Репертуар для музичних абонементів на тему народної музики можуть складати як автентичні народні твори, так і твори українських композиторів-класиків: В. Верховинця, Ф. Колесси, М. Леонтовича, М. Лисенка, С. Людкевича, Д. Ревуцького. Педагог музичного мистецтва може самостійно створити інструментування твору для оркестру дитячих музичних інструментів. Цікавим буде для дітей виконання народних творів у сучасній інтерпретації.

Учителю обов'язково варто звернути увагу на стилістику оформлення сцени, що доповнить слухові враження і уявлення слухачів та учасників, активізує емоційне сприйняття музики. До оформлення сцени і залу бажано залучати учнів школи. Можна провести попереднє обговорення, запропонувати школярам висловити свої ідеї щодо оформлення дійства, а потім, після підведення підсумків та врахування побажань дітей – зробити колективний ескіз оформлення залу та сцени. Після чого, можна перейти до виготовлення та розміщення декорацій.

Оркестр дитячих музичних інструментів можна включати також до музичних віталень, які є різновидами музичних абонементів. Музична вітальня – це форма організації дозвілля учнів в позаурочний час. Вона може проводитися як в одному класі, так і за участі різних класів.

Організація і проведення віталні здійснюється творчою групою учнів під керівництвом класного керівника або вчителя музичного мистецтва. Для вдосконалення культури спілкування школярів, після музичної програми робота «вітальні» продовжується обміном думок, враженнями, поданням нових ідей тощо.

Підготовчий етап вкоючає:

- вибір теми;
- визначення мети і завдань проведення;
- створення творчої групи (сценаристи, головний режисер, режисери-постановники, художник і музичний оформлювач, виконавці, організатори);
- розподіл обов'язків;
- оформлення приміщення;
- підготовка запрошень.

Темами для проведення музичних віталень, можуть стати свята народного календарно-обрядового циклу, а також видатні персоналії української культури. Наприклад: «Обжинки», «Покрова», «Свято українського козацтва», «Свято Св. Миколая», «Андріївські вечорниці»,

«Обряд кусання калити», «Обряд водіння кози», «Вертеп», «Від Романа до Йордана», «Т. Шевченко і народна пісня», «Г. Сковорода – душа українського народу», «Великдень в Україні», «Таємниця української писанки», «Благослови, мати, весну закликати», «Веснянки та гаївки», «Купальські обрядодії», «На чому грали наші предки» тощо. У програму даних дійств успішно можна включати оркестр дитячих музичних інструментів.

Основною метою музичних віталень та абонементів є організація дозвілля школярів, сприяння розвитку здібностей, учнівської самодіяльності та творчості, розширення кола спілкування, прищеплення естетичної культури школярам. Такі форми роботи сприяють виявленню інтересів, здібностей і талантів школярів, дають можливість залучити їх у шкільні гуртки – інструментальні, театральні, вокально-хорові, фольклорні тощо.

Музичні вітальні та абонементи набули особливої популярності у початковій школі. Для учнів основної школи вітальні та абонементи можуть проходити у формі творчих проєктів.

Щоб виконання проєкту школярами відбувалась організовано, слід ознайомити їх з етапами здійснення такої роботи:

На першому етапі учні разом з координатором проєкту обирають тему, потім добирають джерела інформації, оформлюється бланк заявки на проєкт, складається своєрідна маршрутна карта реалізації проєкту. На цьому ж етапі обирається творча група, в основі формування якої лежить інтерес до проблеми. Щоб досягти позитивного результату, викладачеві необхідно вже на першому етапі приєднатись до колегіального обговорення суті і структури проєкту, однак, вирішення ключових питань мають взяти на себе педагоги.

На другому етапі вибудовується відповідно структури напрацювання інформації з джерел, відбувається розподіл завдань між учасниками проєкту – визначається схема їх взаємодії, планування порядку роботи. Фіксація

результатів цієї роботи може здійснюватись у різних формах (комп'ютерна обробка даних, відеозапис, розробка самостійних сценаріїв тощо).

На третьому етапі здійснюється захист проекту у формі, яка відповідає змісту проекту (концерт, презентація відеофільму, мультимедіа-шоу тощо). Особливу увагу слід приділити складанню учнями підсумкового звіту, що є обов'язковою супроводжуючою візуальні форми результату складовою. Саме звіт описує «траєкторію» руху проектної думки та у який спосіб це реалізовувалося, методи отримання інформації, результати. Оформлений у вигляді брошури, роздрукований хоча б у одному екземплярі за допомогою звичайної видавничої системи, – такий звіт може бути досить вагомим «продуктом», що потребує обговорення у групі і представлення учням інших класів тощо.

Оскільки мова йде про проекти у яких можна впровадити інструментальне виконавство, зокрема оркестр дитячих музичних інструментів, то досить цікавими можуть бути створення *творчих проектів, кінопроектів та екскурсійних проектів.*

Творчі проекти за своєю суттю досить близькі до концертів, музично-літературних вечорів, уроків-вистав тощо. Звернемо увагу, що викладач виступає в них не як ініціатор, а як консультант. Обов'язковою умовою є створення учнями власного сценарію. Звичайно, не кожному під силу написати самостійний літературний твір, тому здебільшого творчі проекти можуть проходити у формі літературно-музичних композицій.

Наприклад: «Мистецтво епохи козацького бароко», «Українські народні інструменти», «Мелодії української душі», «Грай, бандуро, грай», «Образ козака Мамає у різних видах мистецтва».

Кінопроект передбачає створення учасниками любительських відеофільмів. Найдоречніший жанр тут – публіцистичний фільм. Оцінюється

головним чином вміння учнів розкрити своїм фільмом певну проблему і, можливо, запропонувати свій варіант її вирішення.

Наприклад: «Бандура – музична гордість України», «Народні музичні інструменти різних регіонів України», «Українські троїсті музики», «Таємниця кобзарів», «Музика Карпат», «Старовинні українські інструменти» тощо.

Екскурсійні проекти можуть бути представлені у вигляді звітів щодо проведених екскурсій (віртуальної чи реальної) музеями у яких є виставкові зали присвячені представленню народних інструментів. Це оптимальна форма для індивідуальних проектів. Екскурсія може бути проведена як для своїх однокласників, так і для учнів інших класів та шкіл.

Наприклад, творчий проект «Галерея митців». Цей проект може бути наповнений різноманітним тематичним змістом.

До порожніх рам з підписами «С. Гулак-Артемівський», «М. Леонтович», «М. Вербицький», «М. Лисенко», розташованих на дошці, необхідно підібрати запропоновані узагальнені образи (репродукції портретів, фотографії різних періодів життя, календарі, афіші, марки відповідно до теми тощо).

Кожна група учнів доповідає по своїй темі, наповнюючи порожні рамки відповідним матеріалом, створюючи своєрідний колаж життя і творчості митця. А також, під керівництвом педагога учні виконують твори даних композиторів у складі оркестру дитячих музичних інструментів.

Загалом проектна діяльність відповідає вимогам Концепції Нової української школи стосовно реалізації діяльнісного підходу в освітньому процесі, коли увага переноситься на процес набуття не лише знань, але й умінь, навичок, цінностей, життєвого досвіду, які трансформуються в компетентності.

Оркестр дитячих музичних інструментів можна впроваджувати післяурочний час у процесі діяльності фольклорного гуртка. Робота

фольклорного гуртка передбачає проведення пізнавальних бесід, розповідей про звичаї, традиції, музичні інструменти українського народу, його світогляд, музичну, словесну культуру, декоративно-прикладне мистецтво, народний театр тощо.

У фольклорний гурток можна включати учнів різного віку, так як у народному побутуванні переважно обряди і традиції проводились людьми різного віку «від малого до старого». Тому і в фольклорному гуртку можуть брати участь всі бажаючі. Учні старших класів, наприклад, можуть виконувати додаткові функції: написання сценарію, роль ведучих, та різних персонажів (Св. Миколая, господаря та господині, Весни, кози, козовода, міхоноші, стрільців тощо).

На початковому етапі організації фольклорного гуртка необхідно провести своєрідний кастинг для того, щоб дізнатись про рівень музичних здібностей та фольклорного досвіду учнів. Опитування повинно проходитись у ігровій, невимушеній формі, щоб краще вивчити здібності та уподобання майбутніх гуртківців. Керівник фольклорного гуртка може створити своєрідну таблицю, де буде зазначати артистичні та музичні особливості кожного учня. Наприклад: чистота інтонування, діапазон голосу, якість звучання голосу, дикційні особливості, артистичні задатки, декламаційні якості, пластичність рухів, музичну пам'ять, навички володіння музичними інструментами тощо. Навіть, якщо учень не відрізняється яскраво вираженими здібностями в тій чи іншій мистецькій галузі, педагог все одного повинен його зачислити до фольклорного гуртка, якщо учень виявив бажання. Адже у гуртку діти будуть поступово розвиватись, розкриваючи приховані таланти. Гуртківці будуть залучатись до різноманітної діяльності: сольний та хоровий спів, гра на дитячих музичних інструментах, дослідницька діяльність, збір та розшифровка зібраного фольклорного матеріалу, постановка народних казок, легенд, народних звичаїв, обрядів, вертепу тощо.

Практика показує, що повноцінне сприймання дитиною музики розвиває початкові форми музичного смаку, формує музичне сприймання. Сприймання музичного мистецтва вимагає від учнів розвинених певних якостей уваги, пам'яті, мислення, емоційного та життєвого досвіду, комплексу різноманітних знань. Всього цього у більшості молодших школярів (особливо першокласників) поки що недостатньо. Якраз у фольклорному гуртку діти опановують зразки народного музичного мистецтва, пізнають значення засобів музичної виразності (темп, динаміка тощо), навчаються розрізняти музичні твори за жанром, характером, розвивають свої здібності, вдосконалюють вокальні та інструментально-виконавські вміння та навички.

Фольклорний гурток розвиває пізнавальні інтереси учнів початкової школи, формує у них художньо-образне мислення, сприяє розвитку музично-естетичної культури школярів, ритмопластичних, співацьких навичок, творчого потенціалу, самовираження, самореалізації.

Організація позаурочної діяльності – загальна справа педагогічного й учнівського колективів. Беручи участь в проведенні післяурочних заходів, побудованих на основі української традиційної народної культури, учні одержують можливість виявити себе в різних видах діяльності, пов'язаних з народною музикою, поезією, театром, декоративно-прикладним мистецтвом тощо. Позакласна робота – це один з найбільш ефективних засобів пробудження в учнів інтересу до різних видів мистецтва, зокрема народного. За допомогою післяурочних мистецьких заходів педагог знайомить учнів з різноманітними формами творчої діяльності, що активізує емоційну та інтелектуальну сфери, розвиває естетичні почуття учнів, що в свою чергу підвищує інтелектуальний рівень учнів, розвиває естетичний смак, прищеплює любов до народного мистецтва, підвищує мотивацію до навчання, сприяє формуванню творчої особистості.

В процесі колективного музикування можна застосовувати ігрові технології, що сприяє формуванню емоційно-образного мислення,

пізнавальних інтересів, розвитку творчого потенціалу. Постійне систематичне створення музичних образів у ігровій формі, спонукає дітей до більш складних задумів та їх реалізації у музично-ігровій діяльності.

Значний внесок в дослідження феномену гри внесли відомі вчені: як Е. Берн, Р. Вінклер, Г.-Х. Гадамер, Ж.-П. Сартр, З. Фрейд та ін. Одним з перших дослідників феномену гри є Ф. Шиллер, який вважав ігрову діяльність одним з найдієвіших чинників формування світогляду людини. Г. Спенсер акцентував увагу на важливості саме навчальної функції гри. Нідерландський історик Й. Хейзінга вказував, що культура людства невіддільно поєднана з ігровою діяльністю у якій вона формується та розвивається [10].

Педагог у процесі роботи з оркестром дитячих музичних інструментів може застосовувати різноманітні ігрові технології, зокрема проблемно-моделюючі ігри. Проблемно-моделюючі ігри є ефективним засобом, який сприяє активному розвитку творчих здібностей учнів, адже базис даних ігор складає імпровізаційна діяльність. В процесі застосування проблемно-моделюючих ігор у дітей формуються такі якості як: здатність до самостійного та оригінального вирішення проблемних завдань, розвиток творчих здібностей, та креативного мислення тощо.

Характерними особливостями проблемно-моделюючої гри є те, що в процесі ігрових дій наче зумисно відбувається деформація художнього твору (деяких його елементів), для того, щоб виявити та краще пізнати значущість засобів художньої виразності, а також спроектувати нестандартну проблемну ситуацію, яка спонукає молодших школярів до самостійного вирішення творчих завдань. Напрямами реалізації проблемно-моделюючих ігор на уроках мистецтва можуть бути: впровадження заздалегідь спланованих театралізацій; відтворення дітьми у рухах певного музичного образу під музичний супровід; створення пластичних, вокальних, інструментальних імпровізацій до запропонованого педагогом твору мистецтва (оповідання, казки, картини тощо).

Для оптимізації освітнього процесу на уроках мистецтва засобами

проблемно-моделюючих ігор педагогу варто дотримуватись наступних порад:

1. Планувати та проводити ігрову діяльність на уроці систематично, цілеспрямовано, враховуючи віковий рівень учнів початкової школи, поступово ускладнюючи завдання.

2. Запроваджувати ігри різних видів у всі види музичної діяльності: вивчення музичної грамоти, хоровий спів, слухання музики, музично-ритмічну діяльність, гру на дитячих музичних інструментах, творчу діяльність, рух під музику тощо.

3. Практикувати колективну, групову, індивідуальну творчо-ігрову діяльність.

4. Вводити музично-ігрову діяльність на всіх етапах уроку мистецтва (згідно плану-конспекту): введення в нову тему, поглиблене вивчення теми, аналіз та інтерпретація творів мистецтва, закріплення матеріалу, тощо.

5. Застосовувати прийоми інтелектуального та емоційно-мотиваційного стимулювання.

Розглянемо деякі приклади *проблемно-моделюючих ігор* для використання на уроках мистецтва. Варто пам'ятати, що використання таких ігор потребує опори на знання, вміння та навички, якими молодші школярі вже володіють.

Наприклад, гра «Проблемне запитання». Педагог задає дітям ряд проблемних запитань (обов'язково надаючи простір для висловлення власної думки), а саме: чи зміниться образ музичного твору, якщо твір написаний у мажорному ладі, а ми виконаємо його у мінорі і навпаки?; як вплине на характер твору, якщо вальс зіграти у темпі маршу та змінити розмір з тридольного на дводольний?; чи зміниться суть сприймання образу, якщо змінити динамічні відтінки і штрихи?

У проблемно-моделюючій грі «Казкове коло» учитель проводить чіткий інструктаж щодо проведення даної гри, окреслює сюжет казки, знайомить з головними героями і розпочинає розповідь. Кожен учень у класі

«по ланцюжку» готує маленький фрагмент, продовжуючи слова учителя. Педагог слідує за сюжетною лінією створеної дітьми казки. Учитель може запропонувати учням захистити свій казковий проект, організувавши інсценізацію казки та створивши власний музичний супровід на дитячих музичних інструментах (це може бути реалізовано на наступних уроках).

Наступна проблемно-моделююча гра сприяє розвитку логіки мислення, формуванню емоційно-образного сприймання. Дітям пропонується ряд творів різних видів мистецтва (фрагменти музичних творів, картини, уривки літературного тексту тощо), учні повинні з даного переліку підібрати твори схожі за образністю, характером та настроєм. Після виконаної роботи, учні переходять до наступного етапу гри «дзеркальної імпровізації» – одна група школярів виконує нескладні рухи під музичний супровід іншої групи учнів. Спочатку педагог пропонує дітям повторювати рухи за ним, а потім вказує, що вони повинні придумати свою власну інтерпретацію на обрану тему.

Гра «Образ епохи»: учитель роздає учням зображення різних архітектурних споруд (українська хата, старовинний замок, сучасний хмарочос тощо) та картки, на яких зображені люди різних епох (в українських костюмах, в лицарських обладунках, у сучасному одязі), а також музичні інструменти різних епох. Учні повинні співвіднести зображення споруд та музичних інструментів з персонажами відповідних епох, а також написати перелік назв музичних творів, які відповідають зображенням.

Досить успішно у шкільній практиці зарекомендувала себе гра «Зіграй на інструменті розповідь». Перед початком гри учні обирають собі один з елементарних музичних інструментів. Педагог розповідає сюжет історії, а учні повинні (у відповідності до сюжетної лінії) імпровізувати музичний фон під час розповіді вчителя, враховуючи емоційно-образні особливості перебігу оповіді. Наприклад: дощ – звуки металофону, грім – звуки барабана, сильний вітер – звучання маракас, крапельки дощу – звучання трикутника тощо. Особливо цікаво проходить дана гра, якщо учитель паралельно демонструє свою розповідь за допомогою малюнка, демонструючи поетапне відтворення

сюжету на інтерактивній дошці, а якщо її немає, то на прикріпленому до звичайної дошки великому аркуші паперу.

На сьогоднішній день існує велика кількість методичних розробок присвячених саме ігровим технологіям, тому педагог може вибирати для уроків надзвичайно різні ігри, а також сам може створити оригінальні авторські ігрові розробки для своїх учнів. На уроках повинні застосовуватись ігри, які сприятимуть формуванню в учнів пізнавальної активності, ціннісних орієнтацій та інтересу до предмету «Мистецтво».

Гра, яку використовує педагог на уроці повинна бути насамперед спрямована на закріплення вивченого матеріалу. За допомогою ретельного контролю, вчасно заданих навідних питань учитель повинен підтримувати ентузіазм учнів, загострювати їх інтерес до ігрової діяльності, поступово і раціонально ускладнюючи завдання та підвищуючи вимоги до учнів.

Учителю важливо дотримуватись певного балансу у проведенні ігрової діяльності, а саме: не можна перетворювати гру в розвагу тому що це буде перешкоджати реалізації пізнавальних та творчих завдань; з іншого боку, не можна перетворювати гру в автоматичне відпрацювання вмінь і навичок. Застосування проблемно-моделюючих ігор на уроках мистецтва сприяє активізації самостійної діяльності молодших школярів, допомагає їм сформувати цілісне емоційно-образне сприйняття навколишнього світу. Проблемно-моделюючі ігри переводять учня з позиції об'єкта в позицію суб'єкта діяльності, що стимулює формування його духовної та емоційної культури.

Для ефективності проведення ігрової діяльності на уроках мистецтва педагогу необхідно:

- орієнтувати учнів на кінцевий результат творчої реалізації поставленого завдання;
- підтримувати проявлену ініціативу молодших школярів; заохочувати учнів до реалізації творчих ідей;
- надавати дітям можливість використовувати різноманітний

інвентар та необхідну літературу для реалізації творчого задуму;

– виховувати усвідомлення цінності особистого творчого прояву та ініціативи, а також виховувати повагу до всіх учасників творчого процесу.

Можна визначити поетапність створення музично-ігрових образів:

- спочатку учням пропонуються твори з яскравими локальними образами (типу лейтмотивів);
- потім відбувається ознайомлення з п'єсами і піснями, з яскраво вираженою динамікою розвитку, які спонукають дітей до дій;
- учням пропонують п'єси і пісні з образами, що контрастують між собою і спонукають дітей до сюжетного розвитку гри.

Наприклад, ігри типу музичних портретів спонукають дітей до творчих спроб їх втілення у музично-ігрових образах. Варто практикувати колективне обговорення художніх образів, це допомагає успішній реалізації втілення творчих ідей учнів. Діти більш відповідально ставляться до виконання завдання, оскільки рішення приймається всім учнівським колективом.

Найчастіше такі ігри вимагають попереднього обговорення та домовленості між дітьми. При виникненні певного творчого задуму у них з'являється прагнення виконати ту чи іншу роль. Характер колективних дій при виникненні задуму і плануванні ходу гри нагадує атмосферу початку сюжетних ігор. Але все таки діти розуміють і пам'ятають, що вони повинні відобразити на музичному інструменті певний художній зміст. Їх дії можна назвати імпровізацією на задану тему. Лише поступово, при достатньому комплексі засвоєних умінь, знань і навичок дитина може втілити і презентувати свій задум.

Музичні твори є своєрідними сценаріями, які діти самостійно драматизують. Можна запропонувати етапи ускладнення творів, які відбираються для роботи з школярами:

1. музичні твори, образи яких однотипні, однорідні;
2. музичні твори, для яких характерний розвиток музично-поетичних образів;

3. музичні твори, в яких взаємодіють різні образи, виражені синтезом музики і слова;

4. музичні твори, яким властивий розвиток різних контрастних тем.

Звичайно, ці етапи відносні, так як кожен наступний етап включає матеріал попереднього.

В процесі гри діти навчаються запам'ятовувати та розрізняти музичні звуки за висотою, ритмом, тембром, динамікою, напрямком руху мелодії у зв'язку з загальним характером музики, що сприяє розвитку сприймання дітей, слухової зосередженості. Наприклад:

- діти диференціюють звуки за висотою: який із двох звуків, зіграних на фортепіано чи дитячих музичних інструментах, вищий чи нижчий. Звуки відтворюються на різних інструментах: трикутнику чи бубоні, а діти відгадують висоту звучання. На одному металофоні відтворюється яка-небудь одна клавіша, а на другому дитина повинна знайти її по слуху і повторити;

- молодші школярі відгадують напрямок руху мелодії. Мелодія програється у високому та низькому регістрах, а діти виконують відповідні рухи, моделюючи рухами рух мелодії;

- для розвитку ритмічних співвідношень діти відтворюють ритмічний малюнок на барабані, бубоні, брязкальці чи просто сплескують руками, співають або рухаються відповідно до темпу музики, повільно чи швидко;

- учні розрізняють за тембром звучання різних інструментів: баяна, барабана, бубна, брязкальця, металофона, ксилофона, бандури тощо, або голоси своїх товаришів. Вчитель відтворює окремі звуки на дитячих музичних інструментах, грає мелодію пісні;

- для визначення звуків за динамікою молодші школярі повинні розрізняти тихе або голосне звучання окремих звуків чи мелодії, довільно посилювати чи послаблювати звучання голосу у співі в залежності від розвитку ігрових дій.

Методика розучування музично-дидактичних ігор така ж, як і при розучуванні музичних ігор, танців, хороводів. Особливу увагу слід звертати на музично-сенсорне завдання, якість музичного звука: голосно-тихо, високо-низько, повільно-швидко, який тембр. Наприклад, якщо це гра на розрізнення висоти звучання, то педагог неодноразово має підкреслити, що музика може бути різною за звучанням: високою і низькою. Наприклад, використовуючи прийом «опредмечення» (позначення високих звуків як маленьких, а низьких – як великих).

Для активізації молодших школярів під час опанування навичок колективного музикування у оркестрі дитячих музичних інструментів педагогу потрібно створити на уроці мистецтва творчу невимушену атмосферу за допомогою використання спеціально підібраних засобів. Одним з ефективних засобів оптимізації навчальної діяльності молодших школярів є рольова гра. Рольові ігри не тільки активізують учнів молодшого шкільного віку, викликаючи у них інтерес до уроку «Мистецтво», а ще й реалізують цілий ряд важливих функцій (навчальну, виховну, комунікативну, розвиваючу, орієнтуючу, мотиваційну, компенсаторну, релаксаційну та ін.), сприяють формуванню мотивації щодо навчальної діяльності, емоційної розрядки, слугують засобом контролю знань тощо. Основним критерієм оптимальності процесу навчання є активність школярів на уроці мистецтва, результативність і якість їхньої діяльності.

Впровадження рольових ігор у процес колективного музикування є тим доступним шляхом, який пожвавлює хід уроку, допомагає дітям не тільки оволодіти необхідними знаннями, уміннями та навичками, а ще й сприяє процесу пізнання навколишньої дійсності.

На сьогоднішній день науково-методична література містить велику кількість видових систематизацій рольових ігор. Для практики проведення рольових ігор на уроках мистецтва можна обрати одну з них, наприклад: творчі, імітаційні, ігри-змагання.

Відповідно до складності поставленого завдання розрізняють:

- керовані-контрольовані рольові ігри (педагог роздає дітям готові тексти, а діти їх відтворюють у грі);
- напівкеровані-контрольовані (педагог описує сюжет гри і дії, які учні повинні виконати);
- вільні-некеровані (педагог оголошує тему та розподіляє ролі, тим самим дає дітям можливість для прояву власної творчості, фантазії, креативності тощо);
- епізодичні (педагог на уроці організовує відтворення певного епізоду рольової гри).

Рольовим іграм притаманна така властивість як поліфункціональність. В ході освітнього процесу впровадження рольових ігор забезпечує реалізацію наступних **функцій**: *навчальну, виховну, комунікативну, розвиваючу, орієнтуючу, мотиваційну, компенсаторну, релаксаційну та ін.*

Навчальна функція забезпечує закріплення опанованих учнями знань. В процесі застосування рольових ігор в учнів формується мотивація до навчальної діяльності на уроках мистецтва. Навчальну функцію можна назвати однією з провідних, яка об'єднує інші функції. Вона допомагає моделювати ігрову діяльність відповідно до поставленої мети.

Виховна функція спрямована на формування кращих якостей учнів молодшого шкільного віку, а саме: виховується дисципліна, самодисципліна, ввічливість, взаємодопомога, самостійність, відповідальність, уважне та коректне ставлення до однокласників та старших, вміння працювати у колективі, здатність адекватно проявляти ініціативу, активну життєву позицію тощо.

Комунікативна функція забезпечує створення дружної та злагодженої атмосфери в учнівському колективі, сприяє налагодженню емоційно-комунікативних стосунків, які формуються у творчому процесі пізнання феномену мистецтва.

Розвиваюча функція допомагає позитивно вплинути на активізацію та розвиток уваги, емоційно-образного сприймання, пам'яті, умінь і навичок

дітей молодшого шкільного віку, здатність активізувати та розкрити здібності та задатки молодших школярів, доповнює процес гармонійного розвитку особистості учнів початкової школи.

Орієнтуюча функція полягає у процесі самоконтролю, оскільки учень набуває досвід усвідомлення позитивних та негативних рис власної поведінки, та адекватної характеристики вчинків дійових осіб рольової гри. Вона орієнтує учнів на самопізнання, пізнання навколишньої дійсності, визначення власного місця у мистецькому житті та суспільстві.

Мотиваційна функція виявляється у формуванні чітких мотивів дітей щодо навчання, реалізації творчих ідей, міжособистісного спілкування, спонукає до пізнання світу мистецтва.

Компенсаторна функція означає, що в процесі рольової гри дитина має можливість проказати себе з кращого боку, проявивши свій талант до якогось виду мистецької діяльності. У процесі ігрової діяльності учні позбуваються комплексів, завдяки чому задовольняється потреба у реалізації бажання розкрити свої здібності та продемонструвати їх у колективі.

Релаксаційна передбачає зняття психологічної напруги, покращення настрою учнів, сприяє створенню комфортної творчої атмосфери, стабілізує внутрішній світ особистості, гармонізує психофізичний стан дітей молодшого шкільного віку.

Педагогу необхідно максимально активізувати реалізацію вищевказаних функцій в освітньому процесі, адже від цього залежить ефективність та успішність опанування учнями матеріалу з предмету «Мистецтво».

Рольова гра за своєю суттю є прикладом інтерактивної діяльності (взаємодії педагога та учнів), яка передбачає проведення наступних *етапів*: *підготовчого* (оголошення теми, визначення мети та кінцевого результату, висвітлення ігрових обставин та умов, підбір необхідного інвентаря тощо); *інформаційного* (проведення бесіди, пояснення умов ігрових дій, пояснення алгоритму роботи учасників); *творчо-діяльнісного* (проведення рольової гри,

педагогічне спостереження за ігровими діями дітей); *заключного (підсумкового)* (підсумкова бесіда, аналіз проведеної рольової гри, самооцінка учасників гри, обговорення результатів та окреслення перспектив проведення наступних рольових ігор).

Для досягнення максимального результату від проведеної рольової гри, варто дотримуватись наступних організаційних **правил**:

- проведення ретельного інструктажу для учнів щодо умов та правил проведення гри;
- достатньо швидка адаптація учнів щодо входження в роль та уявну ігрову ситуацію;
- ігрові дії учасників, характер їх поведінки та спілкування повинні відповідати рольовим образам максимально наближеним до реального життя;
- учні повинні уміти імпровізувати та проявляти творчий підхід щодо відтворення художнього образу відповідно до сюжету рольової гри.

Структура рольової гри містить наступні **компоненти**: тема гри; ігрова ситуація; сюжет гри; розподіл ролей між учасниками; інструктаж; безпосереднє проведення рольової гри; моделювання ігрової ситуації; взаємодія між учасниками гри; використання інвентаря (за необхідності).

Відповідно до педагогічного завдання можна **класифікувати** запропоновані рольові ігри для використання у шкільній практиці наступним чином:

1. *Художні рольові ігри* спрямовані на висвітлення, аналіз та характеристику художніх образів творів мистецтва. Наприклад: «Гра перевтілення», «Ніч у музеї», «Індіана Джонс і його друзі», «Ритми народів світу» тощо.

2. *Ділові рольові ігри* передбачають імітацію школярами професійної діяльності представників мистецької, культурно-просвітницької та інших галузей. Наприклад: «Зустріч з диригентом», «Зустріч з маестро», «Зустріч з композитором», «Конференція» тощо.

3. *Ігри-драматизації* базуються на інсценізації та театралізації сюжету творів мистецтва. Наприклад: «Створюємо казку», «На гостини до маленького Моцарта», «Музична крамничка», «Чарівне середньовіччя», «Таємниче бароко» тощо.

Для застосування рольових ігор на уроках мистецтва варто широко використовувати метод *інтеграції різних видів мистецтва* (синтез музичного, образотворчого мистецтва, танцю, літератури, театру тощо). Даний метод органічно співвідноситься з нестандартними уроками мистецтва (зокрема уроками-спектаклями). Уроки-спектаклі мають творчо-пізнавальне спрямування, на цих уроках у процесі імітованого театрального дійства діти ознайомлюються з мистецькими зразками видатних митців світу (різних видів, стилів і жанрів). Сприймання та усвідомлення деяких творів мистецтва може викликати у молодших школярів певні труднощі. В даному випадку можна запровадити серію рольових ігор: «Зустріч з композитором», «Зустріч з маестро» тощо.

Наприклад, у ході уроку можна провести рольову гру «Подорож на машині часу», тобто створити поєднання реальних фактів з життя головного героя з фантастичними елементами. Педагог (або запрошений учень старших класів) може виконувати роль мистецького діяча, а діти будуть поціновувачами його таланту (задаватимуть питання, розповідатимуть про сучасне життя тощо). Як музичний подарунок, учні можуть виконати твір у складі оркестру дитячих музичних інструментів. Це сприятиме виникненню інтересу до пізнання творчості митця та активізації учнів на уроці мистецтва.

Для закріплення знань про життя та творчість видатної особи, на одному з наступних уроків, можна провести рольову гру «Конференція» (молодші школярі виконуватимуть ролі науковців, дослідників). Всім дітям можна прикріпити «бейджики» учасника конференції. Кожен з учнів, за допомогою педагога, готує невелику доповідь, яка буде висвітлювати одну з творчих граней митця, його твори мистецтва, цікаві факти з життя тощо. По завершенню, необхідно підвести підсумок рольової гри.

Оскільки нестандартні уроки мистецтва можуть проводитись у різних формах (історичний екскурс, урок-казка, музично-літературна мандрівка, то можна запроваджувати рольові ігри у вигляді уявних зустрічей з видатними митцями світової художньої культури, наприклад: Шарль Перро, Брати Грім, Леонардо да Вінчі, Вольфганг Амадей Моцарт, Тарас Шевченко, Володимир Івасюк, Ніколо Паганіні, Микола Лисенко та ін. Такий вид роботи органічно можна поєднати з концертними номерами у виконанні оркестру дитячих музичних інструментів.

Для рольових ігор (за необхідністю) можна використовувати репродукції картин, портрети, автопортрети, зображення архітектурних споруд, світлини, афіші, фрагменти документальних та художніх кінострічок, а також варто пам'ятати про застосування творів музичного мистецтва та власний інструментальний супровід. Музичні твори, створюючи фон рольової гри, дають можливість учасникам гри відчувати атмосферу відповідної епохи певної країни світу, це допоможе організувати творчу обстановку в класі, сприятиме емоційному сприйманню та відтворенню художніх образів. Варто зазначити, що максимального ефекту можна досягти комплексно використовуючи твори живопису, музичного мистецтва, а також костюмів певної епохи. Синтез різних видів мистецтв у рольовій грі дозволить реконструювати історичний період, який висвітлюється у ігрових діях. Наприклад, можна провести рольові ігри-екскурси «На гостини до маленького Моцарта», «Чарівне середньовіччя», «Таємниче бароко», «Подорож музеями світу» тощо, у ході яких діти, переодягнувшись у костюми певної історичної епохи, характеризують твори музичного та образотворчого мистецтва, розігрують фрагменти сюжетів, які відображені у творах мистецтва, створюють власний музичний супровід відповідно до обраної теми.

Для того, щоб на уроках (у процесі ігрової діяльності) учні були більш активними та підготовленими, можна практикувати рольову гру «Перевтілення» (яка добре зарекомендувала себе у практиці початкової

школи). Наприклад, після прослуханого та інсценізованого твору дітям можна запропонувати наступне завдання додому: обрати персонаж, придумати розповідь від обраного героя і на уроці розповісти. Молодші школярі можуть обирати образи: диригентів, музикантів, музичних інструментів тощо. В цей процес можна залучити батьків молодших школярів (батьки можуть підготувати елементи костюмів). Варто зауважити, що це завдання діти можуть виконувати за бажанням.

Учні можуть спробувати активізувати свої творчі здібності у рольовій грі «Створюємо казку». Дана гра може проводитись у декілька етапів. Спочатку педагог пропонує учням створити казку на певну тематику. Діти оголошують свої варіанти назви казки і колегіально обирають одну з них. Потім педагог з учнями створюють сюжет казки. Учитель розпочинає розповідь, а діти по черзі продовжують розвивати сюжетну лінію (педагог слідує за динамікою проведення даного етапу, корегуючи та спрямовуючи його). Після цього, педагог дає завдання учням створити музичний супровід до казки, намалювати головних героїв казки, представити свої малюнки увазі аудиторії та розповісти про них. Якщо дозволяє час, то можна розіграти сюжет казки (або її фрагмент).

Сучасних учнів досить важко зацікавити навчальним матеріалом, а рольові ігри є тією ланкою, яка поєднує емоції та інтерес дітей тим обсягом необхідних знань, які потрібно опанувати та запам'ятати. Молодшим школярам подобаються кінострічки та анімаційне кіно пригодницького жанру. В такому випадку, можна проводити нестандартні уроки у стилі «Індіана Джонс» (це головний герой улюбленої пригодницької кінострічки, який подорожує по різних країнах світу, відшуковуючи та рятуючи для людства надзвичайно цінні твори мистецтва); «Ніч у музеї» (це фантастична історія, коли однієї чарівної ночі експонати історичного музею, або музичні інструменти оживають, спілкуються між собою, розповідають про свою епоху тощо).

Є декілька варіантів проведення подібних рольових ігор. Наприклад,

розігрується уявна ситуація, коли втрачено твір музичного мистецтва (його наче викрали), а Індіана з командою однодумців повинен його відтворити. Клас можна розділити на дві команди (одна команда – «Індіана Джонс і його друзі», а друга команда, це їхні «суперники»). «Суперники» задають команді «Індіани» різноманітні проблемні запитання, головоломки, загадки, намагаються їх заплутати, а «Індіана з друзями» повинен вирішити всі питання і відтворити втрачений твір мистецтва (виконати у складі оркестру дитячих музичних інструментів). Потім команди обмінюються ролями.

Останнім часом все більшої популярності набирають нестандартні уроки під назвою «Ніч у музеї». Такі уроки мають декілька варіантів проведення. Наприклад, їх можна проводити безпосередньо у самому музеї міста, у шкільному кабінеті-музеї (за наявності), у класі (створивши простір «віртуального музею»). Оскільки учні ще не мають достатнього досвіду спілкування з творами мистецтва, то важливим завданням педагога є ретельна підготовка та контроль за проведенням даного уроку.

Урок «Ніч у музеї» також проводиться у формі рольової гри. Наприклад, педагог проводить попередню роботу з учнями, роздавши кожному з них світлини на яких зображено твори живопису, скульптури тощо. Діти вдома разом з батьками готують костюми, або елементи костюмів наближені до одягу персонажу твору мистецтва. На уроці педагог пропонує кожному учневі оголосити назву твору мистецтва, його автора, розповісти про сам твір мистецтва, головного героя картини, його епоху тощо, а потім учень намагається відтворити художній образ обраного твору (спочатку статично, а потім у русі). Наступним етапом даної гри є спілкування учасників гри «експонатів музею»: вони можуть задавати запитання один одному, обмінюватись враженнями тощо. А потім організувати колективне музикування оркестру дитячих музичних інструментів, як підсумок гри.

Учителю дисципліни «Мистецтво» варто робити записи проведених рольових ігор на електронні носії не тільки для зберігання, а й для спільного перегляду та обговорення з учнями.

Рольові ігри формують увагу, творчу уяву, образно-емоційне сприймання, їх можна використовувати вже з перших уроків курсу «Мистецтво», враховуючи вікові особливості учнів, їх емоційний та життєвий досвід, а також тему, яка відповідає вимогам шкільної програми.

Рольові ігри сприяють не тільки активізації формування знань, вмінь та навичок молодших школярів на уроках «Мистецтва», а ще й мають велике виховне та розвиваюче значення, а саме:

- розкривають творчий потенціал учнів;
- розвивають фантазію, уяву, увагу, концентрацію, пам'ять і свідому реакцію, вміння володіти собою, імпровізувати і керувати своїми емоціями; сприяють позбавленню від комплексів;
- розвивають мовленнєвий апарат, виразність мовлення, дикцію, координацію і пластику рухів;
- ефективно розвивають мовлення, збагачують словниковий запас, діти молодшого шкільного віку набувають впевненості, логічності у висловлюванні своєї думки;
- формують комунікативні навички; учні навчаються швидко знаходити спільну мову з однолітками, стають більш відкритими в спілкуванні, навчаються взаємодіяти в команді, відчувати і підтримувати інших;
- виховується самодисципліна, активізується зосередженість, формується вміння брати на себе відповідальність;
- забезпечується релаксаційна функція;
- відбувається тренування пам'яті, покращується успішність у школі, помітно розширюється кругозір, розвиваються інтелектуальні здібності учнів, відбувається різнобічний, гармонійний розвиток особистості.

Рольові ігри є одним з найефективніших засобів активізації освітнього процесу, які збагачують та урізноманітнюють методичну структуру уроку «Мистецтво», формують інтерес до пізнавальної активності та задовольняють потреби учнів у розвитку інтелектуальної, мотиваційної, емоційної, естетичної та інших сфер.

Отже, ігрова діяльність є одним з дієвих засобів оптимізації уроків у початковій школі. При застосуванні на уроці «Мистецтва» ігрових технологій, за умови врахування індивідуальних потреб та вікових особливостей учнів, а також створення відповідних педагогічних умов щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів, буде в повній мірі проявлятися така особистісна функція як функція самореалізації особистості. Формування потреби учнів у реалізації свого творчого потенціалу, при впровадженні в освітній процес ігрових, сприятиме розвитку творчих здібностей та креативності учнів молодшого шкільного віку.

Практика показує, що колективне музикування на дитячих музичних інструментах позитивно впливає на повноцінне сприймання дитиною музики розвиває початкові форми музичного смаку, формує музичне сприймання. Сприймання музики – складний процес, який вимагає від людини уваги, пам'яті, розвинутого мислення, емоційного та життєвого досвіду, комплексу різноманітних знань. Всього цього у більшості молодших школярів (особливо першокласників) поки що недостатньо. Тому впровадження в уроки музичного мистецтва та в позаурочну діяльність колективного музикування у оркестрі дитячих музичних інструментів навчить дитину розбиратися в особливостях музики як виду мистецтва, свідомо акцентувати її увагу на засобах музичної виразності (темп, динаміка тощо), розрізняти музичні твори за жанром, характером тощо.

Гра на дитячих музичних інструментах допомагає сформувати в учнів відчуття ритму, розширює темброві уявлення дітей. Під час гри на різноманітних інструментах дитина засвоює ритмічні закономірності, елементарну динаміку, набуває навичок спільної гри в оркестрі, ансамблі.

Створюючи ритмічні супроводи, потрібно завжди бачити кінцеву мету: підкреслити характер твору, його структуру, жанрові особливості, контрастні зміни. Слід стежити за тим, щоб гра з шумовими ефектами не перетворювалась в самоціль. Потрібно спонукати дітей прислухатися до музики, грати виразно, оцінювати результати своїх зусиль.

Колективне музикування на дитячих музичних інструментах сприяє формуванню ритмічних навичок, усвідомлення учнями естетичної виразності ритму як елемента музичної мови. Основою музично-ритмічного виховання молодших школярів є: рух під музику; гра на елементарних музичних інструментах; зв'язок із структурою і римами поезії, з мелодико-інтонаційною вимовою слова та характером його звучання.

Можна визначити три етапи розвитку музично-ритмічних здібностей у дітей:

I етап – початковий (етап «розв'язання» ритму, створення у дітей міцної ритмічної основи).

II етап – основний (розвиток навичок гри на звуковисотних музичних інструментах). Мета навчання на цьому етапі – формування у школярів навичок звуковидобування. Головне завдання II етапу – гра-супровід простих мелодій програмових пісень у різноваріантовому поєднанні зі співом та ритмічним супроводом.

III етап – заключний (позакласна робота). Продовження роботи з розвитку музично-ритмічного чуття у школярів знаходить своє відображення у позакласній роботі, а саме – в мистецьких проектах: ансамблі ударних, шумових інструментів, ансамблі сопілкарів, оркестрі дитячих музичних інструментів.

Подібний вид виконавської діяльності прищеплює дітям навички колективного музикування, розвиває чуття ритму, координацію рухів, дає можливість грати в ансамблі з педагогом, глибше сприймати музику.

Отже, колективне музикування в оркестрі дитячих музичних інструментів є творчим процесом, який обов'язково повинен впроваджуватись в освітньо-виховний процес та досліджуватись сучасними вченими. Гра на дитячих музичних інструментах сприяє розвитку музично-естетичної культури школярів, ритмопластичних навичок, творчого потенціалу, самовираження, самореалізації. Дитяче колективне музикування можна вважати одним з провідних видів музичної діяльності, який розвиває

пізнавальні процеси учнів початкової школи, формує у них художньо-образне мислення.

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ З ВИКОРИСТАННЯМ МУЗИЧНИХ ІГРАШОК-ІНСТРУМЕНТІВ

Відгадай

Троє або більше учнів обирають дитячі музичні інструменти (наприклад: металофон, бандура, ксилофон тощо) і розташовуються за ширмою, решта сідають на стільчики на відстані 4-5 м. від ширми. Учень чи вчитель грає на інструменті одну ноту, кілька тактів або знайому пісеньку.

На запитання ведучого: «Який інструмент звучить?» – діти відповідають. У кого буде більше правильних відповідей, той стане ведучим.

Пограєм-заховаєм

Ховають одну з двох паличок від ксилофону чи металофону. Ведучий грає на іграшці-інструменті.

Коли дитина, яка шукає паличку, наближається до місця, де вона схована, музика (пісенька) звучить голосно, віддаляється – ледве чути.

Учень знайшовши паличку грає на улюбленому музичному інструменті, а всі підспівують.

Сходи

Діти сидять на стільчиках. За ширмою – ведучий з металофоном, цимбалами чи іншими інструментами. Перед ширмою розташовують макет сходинок. Паличку від інструмента який звучить ховають унизу або вгорі сходинок. Дитина, яка шукає її, прислухаючись до гри на інструменті. Якщо ведучий грає нисхідну мелодію, то учень шукає паличку внизу. Якщо мелодія висхідна, то дитина повинна шукати її вгорі.

Зоосад

«Звірят» приймають у зоосад. Учні одержують шапочки ведмедя, зайця, лисиці та іграшки-інструменти: Ведмідь – бандуру, зайчик – трикутник, лисиця – металофон. Ведучий – «директор зоосаду» – слухає, що йому зіграє дитина (з дітьми треба заздалегідь вивчити музичні вправи – біг чи ходу кожного із звіряток). «Звірят» розміщують по «клітках» – на окремих стільцях. Діти-відвідувачі прийшли в зоосад, підходять до кожної клітки. «Звірятка» виконують свої вправи на інструменті. Гру можна повторити кілька разів з різними дітьми.

Ускладнення гри. Діти самі придумують музичні вправи – біг різних звірят, коли їх приймають у зоосад, і повторюють їх, коли до них приходять діти. Відвідувачі повинні назвати звірят за музичною вправою.

Космодром

Ведучий підходить до кожної «ракети», що має злетіти (назви ракет придумують до початку гри «Зірочка», «Сонечко» тощо). Ведучий говорить: – Ракеті «Сонечко» приготуватися до зльоту!

Дитина робить крок уперед і присідає. Ведучий грає по одній ноті на інструменті. Дитина повторює кожний звук.

Якщо дитина неправильно повторює, то вона вибуває з гри. Ті ракети, що злетіли, тобто правильно повторили все за ведучим, танцюють хоровод.

Чую дзвін, та не знаю де він

Учитель виконує музичну фразу (фрагмент знайомої пісні) на одному з дитячих музичних інструментів, але так, щоб діти не бачили. Вони визначають, з якої пісні прозвучав уривок, на якому інструменті він був виконаний. Якщо хто-небудь може, то повторює почуту музичну фразу на інструменті, що стоїть на парті. Учитель коментує виконання учнів. Якщо треба, він може запросити «асистента».

Учитель-диригент

При виконанні для кожного ряду обирається диригент, який керує співом «як учитель». Він слухає спів школярів і оцінює його. Діти, у свою чергу, оцінюють майстерність «диригента». Різновид цієї гри – «диригент» керує оркестром (виконанням на дитячих музичних інструментах). Учитель при цьому – один з оркестрантів.

До нас гості прийшли

(Гра на розвиток ритмічного сприймання)

Матеріал: іграшки (ведмідь, зайчик, коник, пташка), бубон, металофон, ксилофон, дзвіночок.

Хід гри

Вчитель: Діти, до нас прийшли в гості іграшки. (Ставить на стіл ведмедика, зайчика, коника, пташку. Бере в руки ведмедика і говорить від його імені).

Ведмедик: добрий день, діти, я прийшов до вас в гості, щоб з вами пограти і потанцювати. (Олесю), зіграй мені на бубні, а я потанцюю. Дитина повільно вдаряє в бубон, а ведмедик в руках іншого учня ритмічно переступає з ноги на ногу. Діти в такт плескають в долоні. Аналогічним способом вчитель обіграє прихід інших іграшок. Зайчик скаче під швидкі удари молоточка по металофону, коник – під удари по ксилофону, пташка літає під дзвін дзвіночка.

Гру можна проводити по заданому ритмічному малюнку.

Чарівна скринька

(Гра на розвиток тембрового сприймання)

Матеріал: велика коробка-скринька (яскраво розмальована), металофон, бубон, барабан, дзвіночок, маракаси, дерев'яні ложки, трикутник, брязкальця, ксилофон, невелика настільна ширма.

Хід гри.

Вчитель говорить учням, що в школу принесли чарівну скриньку. «Відгадайте, що у ній, і тоді вона буде ваша». За ширмою вчитель грає по черзі на якому-небудь інструменті. Якщо діти правильно відгадали назву інструмента, взятого з коробки, педагог передає його дітям. Закінчити цю гру можна організувавши оркестр. Вивчимо одну з пісень із репертуару для оркестру дитячих музичних інструментів.

Взнай інструмент

(Гра на розвиток тембрового сприймання)

Матеріал: дитячі музичні інструменти (металофон, бубон, румба, брязкальця тощо) невелика настільна ширма, картка з зображенням одного з вказаних інструментів розміром 8 на 10 см по кількості дітей в класі.

Хід гри

Вчитель грає за ширмою по черзі на різних музичних інструментах і пропонує дітям підняти карту, на якій намальований даний інструмент.

Придумай свій ритм

(Гра на розвиток ритмічного сприймання)

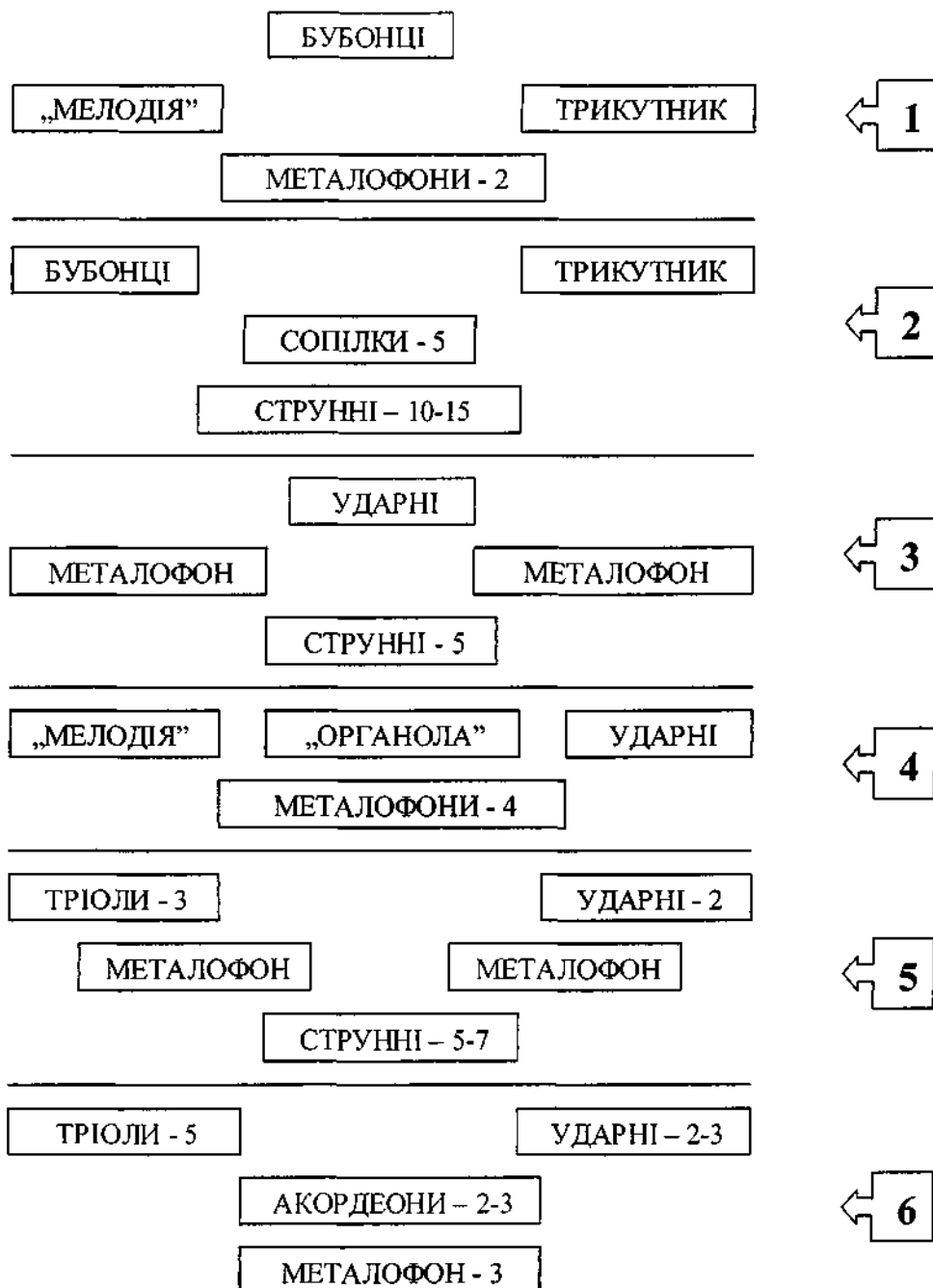
Матеріал: бубон, барабан, музичний «молоточок», дерев'яні ложки, румба, металофон.

Хід гри

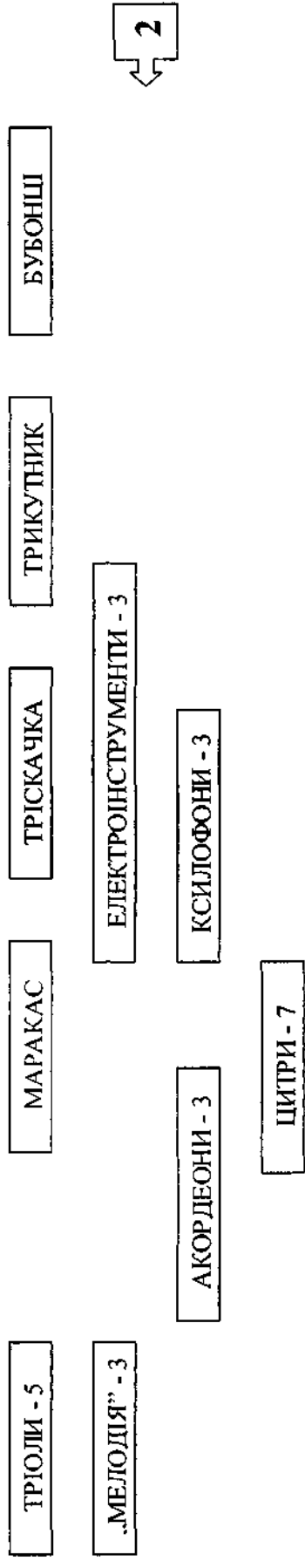
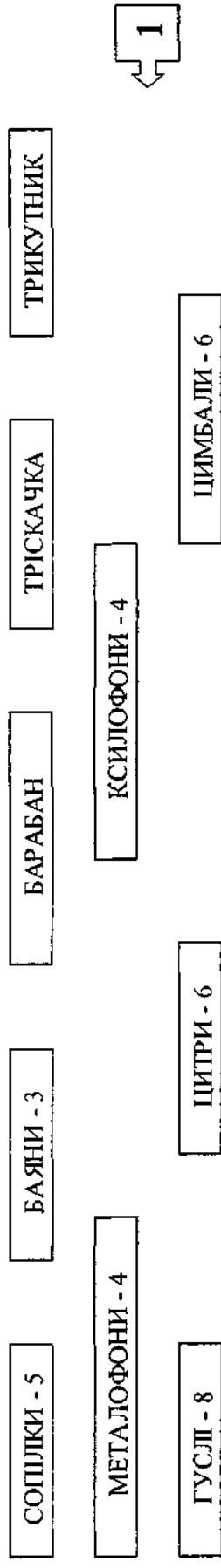
Беруть участь двоє дітей. Один придумає ритмічний малюнок, виконує його на одному з інструментів, пропонує другому повторити. Якщо завдання виконано правильно, право придумувати свій ритм переходить до другої дитини.

**ОРІЄНТОВНИЙ СКЛАД ТА РОЗМІЩЕННЯ ОРКЕСТРУ
ДИТЯЧИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ**

Варіант I

Варіант II

**Орієнтовний репертуар для оркестру дитячих музичних
інструментів**

...

Список рекомендованих джерел

1. Ways of formin skills of collective music making of elementary school students. Організаційно-методичні особливості розвитку творчої активності учнів початкової школи у процесі колективного музикування на дитячих музичних інструментах на уроках мистецтва. Проблеми теорії та методики роботи вищої освіти в Україні: Монографія за редакцією проф. Олега Михайличенко. Бо Басен / Німеччина: LAP LAMBERT Academic Publishing. 2022. P. 118-144.
2. Граємо в шумовому оркестрі: навч. посіб. Для музичної школи (муз. Від-ня почат. спец. мистец. навч. заул.) / уклад.: Ж.В. Борисевич, Г.В. Дюміна, М.В. Кочарян [та ін.]. Вінниця: Нова книга, 2012. 288 с.
3. Концепція Нова українська школа. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainskashkolcompressed.pdf>.
4. Кушка Я.С. Методика музичного виховання дітей : Навчальний посібник для вищих навчальних закладів.: Ч.1. Вид. 2-ге доопрац. Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. 216 с.
5. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі : навч.-метод. посіб. [2-е вид., доп.]. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2001. 216 с.
6. Сташевська І. О. Дитячі й електронні музичні інструменти в практиці виховання дітей дошкільного віку (зарубіжний досвід). Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2012. № 4 (239). Ч. I. С. 246–254.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / В.Сухомлинський. Київ: Радянська школа, 1977. Т.3. 670 с.
8. Черкасов В.Ф. Теорія і методика музичної освіти [Текст]. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. 528 с.

9. Кушка Я.С. Методика музичного виховання дітей : Навчальний посібник для вищих навчальних закладів.: Ч.1. Вид. 2-ге допрац. Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. 216 с.

10. Хейзінга І. Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури / Пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: «Основи», 1994. 250 с.